

Олександра Кудлай

**Організація та становлення
народного міністерства військових справ
Української Народної Республіки
(червень 1917 — квітень 1918 рр.)**

Генеральний секретаріат (ГС) був створений 15 червня 1917 р. після проголошення Українською Центральною Радою (УЦР) свого I Універсалу 10 червня. Перший мав виконувати функції виконавчого органу ЦР і його перший склад включав 8 генеральних секретарств, в тому числі й секретарство військових справ.

Перша декларація Генерального секретаріату, оприлюднена 26 червня 1917 р., дуже коротко окреслювала завдання військового секретарства — українізація війська «як в тилу, так, по змозі, на фронті, пристосування військових округ на Україні і організація їх до потреб українізації війська». Показовими в цьому плані є думки членів Малої ради (МР), висловлені в процесі обговорення декларації. Так, позапартійний соціаліст К. Вротновський-Сивошопка висловився за те, щоб у своїй роботі військове секретарство керувалося, перш за все, рішеннями українських військових з'їздів; трудовик П. Клепацький від своєї фракції виступив не тільки за українізацію військових частин, а й Київського гарнізону. Соціаліст-революціонер М. Ковалевський наполягав на визначенні кінцевої мети роботи секретарства — «перетворення постійної армії на народну міліцію»¹. Останнє гасло увійшло до відповідної резолюції Малої ради і стало квінтесенцією політики військового відомства до весни 1918 р.

Треба вказати на той факт, що I Всеукраїнський військовий з'їзд у травні 1917 р. ухвалив рішення про утворення Україн-

¹ Українська Центральна Рада. Документи і матеріали у двох томах. Т. 1. — К., 1996. — С. 157, 131, 132.

ського Військового Генерального Комітету (УГВК) і, що важливо, цей орган мав діяти при УЦР та у тісному контакті з російським Генеральним штабом. До нього було обрано 18 осіб, головою став С. Петлюра. Вже 11 травня за рішенням Комітету ЦР до Ставки головнокомандуючого арміями Південно-Західного фронту було вислано делегацію для обговорення питання українізації військових частин. На думку дослідника В. Верстюка, певні позитивні домовленості під час цієї поїздки були досягнуті². II Всеукраїнський військовий з'їзд затвердив склад УГВК та визнав його вищою інституцією організованого українського війська. З'їздом йому було доручено розробити план українізації війська та вжити заходів до впровадження його у життя. Саме до УГВК влітку 1917 р. мали звертатися усі українські військові та підлягати його постановам.

Отже, головним завданням генерального секретарства військових справ стала робота по українізації військових частин, яку вже з травня місяця проводив Український військовий комітет. Як згадував начальник мобілізаційного відділу та активний діяч УГВК В. Кедровський, С. Петлюра, очоливши військове секретарство і залишаючись керівником Військового комітету, намагався перетворити останній на виконавчий та дорадчий орган секретарства. Однак, члени УГВК із цим не погодилися і продовжували проводити більш радикальну політику, на противагу лояльній та компромісній позиції С. Петлюри щодо Тимчасового уряду та Ставки. Остання обумовлювалася загальним курсом Генерального секретаріату у взаєминах з Петроградом³. Таке подвійне положення військового секретаря, однак, мало й свої позитивні сторони — можливість офіційно зноситися з російським урядовим і військовим керівництвом та координація роботи двох інституцій. За рекомендацією УГВК товаришами

² Нариси історії Української революції 1917–1921 років. Кн. 1. — К., 2011. — С. 168.

³ Кедровський В. 1917 рік. Спогади члена Українського Генерального Військового Комітету і товариша секретаря військових справ у часі Української Центральної Ради. — Вінніпег, 1967. — С. 366–367.

військового секретаря стали В. Ковалевський та, трохи пізніше, О. Жуковський.

Зрозуміло, що без співпраці українських військових органів з російським командуванням неможливо було вирішити жодного організаційного питання. Однак, в ході переговорів УЦР з міністрами Тимчасового уряду у Києві в останніх числах червня 1917 р., з розмов з О. Керенським стало ясно, що центральний уряд категорично проти права УГВК розпоряджатися українським військом. Це питання жваво обговорювалося V сесією ЦР. Член Генерального комітету генерал Л. Кондратович висловився недвозначно — чи матиме Центральна Рада справжню владу без необхідної для цього опори на військову силу. До того ж, за його переконанням, непевне становище УГВК ставило його у скрутне становище перед вже українізованими частинами і запропонував Раді окреслити межі діяльності комітету. Після тривалих дебатів було вирішено, що УЦР взагалі утримується від вирішення будь-яких військових питань⁴.

В результаті двосторонніх переговорів Тимчасовий уряд ухвалив спеціальну постанову про затвердження Генерального секретаріату (3 липня 1917 р.). Документом вказувалося, що під час війни не можна змінити загального мобілізаційного плану і перейти до територіального принципу комплектації військових частин та надати будь-яким громадським організаціям прав військового керівництва. Але, разом з тим, він брав на себе зобов'язання надалі сприяти процесу формування окремих частин українцями та запросити, у згоді з УЦР, українських представників до військового міністерства, Генерального штабу та Верховного головнокомандувача. В постанові також підкреслювалося, що українські військові комітети, що утворюються в армії, мають проводити свою роботу на загальних основах і у згоді з іншими військово-громадськими організаціями⁵.

⁴ Українська Центральна Рада. — Т. 1. — С. 153–156.

⁵ Там само. — С. 163–164.

II Універсал УЦР (3 липня 1917 р.) майже слово в слово повторював положення постанови Тимчасового уряду з військового питання, виключаючи згадку про військові комітети. Отже, на початок липня Центральна Рада та, відповідно, секретарство військових справ у військовій сфері обмежували себе комплектуванням окремих частин українцями, оскільки таке комплектування можливе «без порушення боєспособності армії»⁶.

Того ж дня, 3 липня, С. Петлюра в засіданні Малої ради порушив питання про відправку на фронт українського полку ім. Б. Хмельницького та загального становища УГВК. Після обговорення було вирішено, що коли до Генерального комітету звертаються українські військові частини, що вважають себе підпорядкованими йому, з приводу відправки на фронт, комітету надається право давати вказівки «відповідно до загального становища, на якому в даному моменті стоїть Центральна рада»⁷.

Після подій, пов'язаних із відомою справою полуботківців, деякими членами Малої ради висловлювалися думки, що вона повинна змінити своє ставлення до українських військових частин. Так, 14 липня М. Ковалевський зробив внесення, аби надати Генеральному комітету більше можливостей у керуванні українськими частинами, тобто мав право формувати окремі українські частини та порядкувати ними, підлягаючи загальному керівництву російського військового міністерства. Промовця підтримав солдат Зіновій з Петрограду, який зазначив, що українські частини опинилися в непевному становищі, коли «наче нас з одної хати вивели, а до другої не завели». Після обміну думками, за пропозицією того ж М. Ковалевського, було вирішено скласти комісію для окреслення головних напрямків діяльності секретарства військових справ. До неї увійшли Л. Чикаленко (у. с.-д.), М. Чечель (у. с.-р.), В. Бойко (у.с.-ф.), полковник О. Пількевич (від УГВК) та Є. Рябцов і М. Рафес (від неукраїнських партій)⁸.

⁶ Українська Центральна Рада. — Т. 1. — С. 168.

⁷ Там само. — С. 170.

⁸ Там само. — С. 176–177.

Наступного дня був заслуханий доклад цієї комісії та ухвалена резолюція. Нею визначалася позиція Малої ради — необхідність послідовного проведення комплектування і реорганізації армії в Україні за національно-територіальним принципом в тилу та у виведених у тил частинах, яке не заважатиме боєздатності армії. У документі вказувалося також, що розташовані в Україні гарнізони для охорони порядку, мають складатися з місцевих людей. Щодо російського військового міністерства, воно повинно негайно визнати українські ради військових депутатів на тих же підставах, на яких діють організації всеросійські. Для цього пропонувалося при ГС створити спеціальний розпорядчий орган, підпорядкований верховній військовій владі. Ця резолюція була надіслана до Петрограду українській делегації, що вже виїхала для переговорів з Тимчасовим урядом у справі затвердження виробленого УЦР «Статуту вищого управління Україною»⁹. Треба сказати, що на цей момент Секретаріат був перший раз реорганізований, його склад збільшився до 14 секретарств, посаду військового секретаря й надалі займав С. Петлюра.

Однак, як відомо, цей статут не був затверджений петроградським урядом. Замість нього останній видав «Інструкцію» (4 серпня), яка обмежувала не тільки територію юрисдикції УЦР (на 5 з 9 українських губерній), а й сферу компетенції її виконавчого органу, вилучивши з нього такі важливі генеральні секретарства, як продовольчих та судових справ, відмовивши йому в праві порядкувати шляхами, поштою і телеграфом, а також військовими справами. Отже, діяльність військового секретарства перервалася через півтора місяця після оголошення про його створення. Резолюція, ухвалена УІ сесією УЦР 9 серпня з приводу Інструкції, у військовій справі містила лише вимогу порушення перед петроградським урядом питання війни і миру, скасування смертної кари та інших заходів репресивного характеру¹⁰.

⁹ Українська Центральна Рада. — Т. 1. — С. 179–180.

¹⁰ Там само. — С. 249.

Цікавим є той факт, що за свідченням вже цитованого вище В. Кедровського, на вимогу УГВК та Всеукраїнської ради військових депутатів С. Петлюра мав продовжувати свою роботу у складі ГС. Після переговорів з цього приводу з В. Винниченком та М. Грушевським, було домовлено, що С. Петлюра буде підписувати свої розпорядження та звернення як секретар військових справ, одночасно виступаючи у зносинах з російським командуванням та державними установами як голова УГВК¹¹. 25 вересня за пропозицією голови Секретаріату В. Винниченка голова УГВК С. Петлюра отримав змогу брати участь в засіданнях ГС з правом дорадчого голосу. Однак, 2 жовтня С. Петлюра відмовився від цього права до часу формального затвердження військового секретарства¹². Документи свідчать також, що в кінці серпня 1917 р. при узгодженні бюджету Генерального секретаріату Малою радою, для роботи секретарства військових справ було асигновано 19840 карбованців, хоч на цей час офіційно цього секретарства вже не було у складі ГС.

Продовжував працю у військовій сфері Генеральний комітет, однак його правова позиція була невизначеною. Після невдалої спроби затвердити вироблений ним статут з боку Тимчасового уряду, УГВК так і залишився засадах громадської інституції¹³. 6 серпня 1917 р. С. Петлюра доповідав УІ сесії УЦР про справу українізації у військах. За його словами на той момент було українізовано вже до 20000 осіб і на думку деяких бойових генералів націоналізація війська є бажаною і корисною на фронті. Це підвищувало свідомість та боєздатність військових. Однак, як підкреслював голова УГВК, існувало багато людей, які категорично проти процесу українізації, тому, насамперед, треба взятись до роз'яснювальної роботи, аби розвіяти вороже ставлення до неї та як найширше розгорнути культурно-просвітницьку працю серед українських військових¹⁴.

¹¹ Кедровський В. Згад. праця. — С. 393–394.

¹² Українська Центральна Рада. — Т. 1. — С. 273, 317, 331.

¹³ Нариси історії Української революції... — С. 179–180.

¹⁴ Українська Центральна Рада. — Т. 1. — С. 225.

10 серпня С. Петлюра представив на затвердження МР кандидатури українських представників у Генеральному штабі — полковника О. Пилькевича, О. Жуковського і прапорщика М. Полозова. Кандидатури були запропоновані УГВК, однак ще не були підготовлені відповідні директиви які саме функції вони мають виконувати¹⁵. За відомостями З. Стефаніва, О. Пилькевич став представником при Головному штабі у Петербурзі, О. Жуковський — при Генеральному штабі, а М. Полозов — при військовому міністерстві. Представником УГВК при штабі Південно-Західного фронту – П. Скрипчинський¹⁶.

Згідно чергової декларації ГС (29 вересня 1917 р.) частково перебирало на себе функції військового секретарства відомство внутрішніх справ. У його структурі передбачалося створення окремого демобілізаційного відділу для проведення останньої по загальному плану та у співробітництві з відповідними військовими й громадськими установами¹⁷. В документі також вказувалося, що через хвилю грабежів, анархічних виступів, самосудів постала нагальна потреба в організації загонів самооборони, для чого секретарство внутрішніх справ брало на себе підготовку законопроекту про утворення «Вільного козацтва», яке вже само організовувалося на теренах України. За задумом козацтво мало стати головною опорою секретарства внутрішніх справ у боротьбі з розрухою та підпорядковуватися органам місцевого самоврядування.

Ця ж декларація вказувала і на успішну організацію українських військових частин, яка була органічною потребою відродження української нації та наполягала на потребі відновлення роботи військового секретарства з правом впливу на процес формування українських військових частин з одночасним

¹⁵ Українська Центральна Рада. — Т. 1. — С. 256.

¹⁶ Стефанів З. Українські збройні сили 1917–1921 рр. Ч. 1. Доба Центральної Ради й Гетьманату. — 1947. — С. 19.

¹⁷ Українська Центральна Рада. — Т. 1. — С. 324.

визнанням влади Верховного військового командування і російського військового міністерства¹⁸.

Жовтневий переворот у Петрограді докорінно змінив ситуацію в Україні. У Києві був створений Крайовий комітет по охороні революції, куди увійшли представники 12 партій і організацій. 28 жовтня постановою Малої ради загальне керівництво всіма розпорядженнями в Україні переходило до Генерального секретаріату. Військове керівництво віддавалося штабу військового округу під контролем комісарів від Комітету охорони революції¹⁹.

В результаті подій останніх днів жовтня у Києві УЦР взяла владу до своїх рук. У перший день листопада вона звернулася до громадян України з повідомленням, що в ніч на 1 листопада начальник КВО зі своїм штабом, без попереднього повідомлення залишив підлеглі установи, що поставило військові інституції у складне становище. Через те УЦР, приступаючи до організації вищої крайової влади в Україні, доповнила склад Генерального секретаріату 7 новими секретарствами, в тому числі й військових справ. Його знову очолив С. Петлюра, якому було доручено призначити нового начальника Київського військового округу (КВО). Головним їх завданням стало відновлення постачання армії на фронті і в тилу. Усім військовим і громадським інституціям приписувалося беззастережно виконувати розпорядження останніх²⁰.

Наступного дня була оприлюднена заява С. Петлюри про вступ на посаду генерального комісара військових справ. В ній підкреслювалося, що беручи на себе здійснення вищої військової влади в Україні, комісар стоїть на позиції невтручання у розпорядження головнокомандуючих фронтами, визнаючи повноту їх влади. Всі ж військові розпорядження у тилу належать виключно до компетенції військового комісара України²¹. 2 листо-

¹⁸ Українська Центральна Рада. — Т. 1. — С. 326–327.

¹⁹ Там само. — С. 369.

²⁰ Там само. — С. 384.

²¹ Там само. — С. 385.

пада ГС підтвердив призначення підполковника В. Павленка на посаду виконуючого обов'язки командуючого КВО та вирішив подати його кандидатуру на затвердження до Ставки верховного головнокомандуючого²².

2 листопада ГС доручив С. Петлюрі організувати Штаб та налагодити зносини зі Ставкою та всіма належними інституціями, а також разом з головою Секретаріату В. Винниченком з'ясувати у яких відносинах у сучасний момент має перебувати командуючий КВО зі Ставкою та снабсоюзом. Одночасно при голові ГС було утворено тимчасову комісію по охороні порядку у складі В. Винниченка, М. Ткаченка, М. Ковалевського, М. Порша, С. Петлюри та М. Зільберфарба²³. Наступного дня ГС зобов'язав генерального військового комісара розробити низку заходів для підвищення дисципліни у військах та відновлення єдності командування. Разом з секретарем внутрішніх справ вони мали також забезпечити охорону порядку у Києві й в цілому в краї за допомогою військової сили та міліції²⁴.

У відозві ГС від 3 листопада вказувалося, що доки не встановлено мир між воюючими країнами, армія мусить бути забезпечена усім необхідним, тому Секретаріат у згоді з верховною військовою владою буде вживати усіх заходів по задоволенню потреб армії. У документі повідомлялося й про підготовку плану військової охорони України від погромів, грабежів та інших проявів анархії, для чого передбачалося надати у розпорядження губернських і повітових комісарів військові частини²⁵.

6 листопада було оприлюднено домовленості представників Генерального секретаріату зі штабом Верховного головнокомандуючого. Згоди вдалося дійти по 9 пунктах. При штабі мав перебувати представник секретарства військових справ для узгодження роботи по українізації частин фронту та для забезпечення безпосереднього контакту військового секретарства

²² Українська Центральна Рада. — Т. 1. — С. 386.

²³ Там само. — С. 387.

²⁴ Там само. — С. 389.

²⁵ Там само. — С. 391.

зі штабом Главверха. Ставка брала на себе зобов'язання по переведенню українських частин на Південно-Західний і Румунський фронти з інших фронтів, а також не заперечувала принцип територіальної комплектації військових частин. Було також досягнуто домовленості по схемі формування українських частин; фронтові українські комітети дорівнювалися у правовому відношенні до загальноармійських комітетів. Призначення начальників Київського та Одеського військових округів, а також вищого командного складу українських частин фронту мало відбуватися тільки за згодою ГС. Секретар військових справ отримував право, по згоді з командуванням, викликати на роботу до свого штабу офіцерів та інших робітників. Від Ставки документ був підписаний заступником верховного головнокомандуючого генерал-лейтенантом М. Духоніним²⁶.

Ухвалою Генерального секретаріату 10 листопада при штабі округу був утворений комісаріат у складі представників Секретаріату, УГВК, Всеукраїнської ради військових депутатів, рад солдатських депутатів, робітничих депутатів, міської думи, виконкому Південно-Західного фронту та південно-західних залізниць²⁷. І вже 17 листопада Секретаріат розглянув представлений С. Петлюрою проект створення генерального секретарства військових справ, який був прийнятий в цілому. Остаточне його затвердження відбулося наступного дня. Того ж дня Секретаріат дозволив Ставці переїхати в Україну, якщо остання надішле офіційне звернення з таким проханням і погодиться перебувати не у Києві, а у Чернігові, або у Ніжині²⁸.

На жаль, не збереглися архівні документи, які б давали змогу докладно реконструювати внутрішню структуру військового секретарства у листопаді 1917 р. У своїх споминах В. Кедровський стверджує, що основою для формування його апарату став Генеральний військовий комітет. Дослідник Я. Тинченко у роботі «Перша українсько-більшовицька війна (грудень 1917 —

²⁶ Українська Центральна Рада. — Т. 1. — С. 393–394.

²⁷ Там само. — С. 406.

²⁸ Там само. — С. 455–459.

березень 1918)» наводить матеріали газети «Народня Воля» про склад військового секретарства, за якими в листопаді — грудні 1917 р. він налічував одразу 11 відділів: стройовий, артилерійський, зв'язку, постачання, інтендантський, відділ військових шкіл, мобілізаційний, санітарний, військово-юридичний, політичний та військово-комісарський²⁹. А з аналізу документів за березень — квітень 1918 р. можна зробити висновок, що більшість з них навесні були реорганізовані, або знову засновані як управління Головного штабу та Головного начальника постачання.

Генеральний штаб був створений 16 листопада 1917 р. для координації дій усіх українських формувань на території України, а також для переведення українських частин в Україну з інших фронтів та організації національного війська за територіальним принципом. За відомостями, що подаються у виданні «Велика українська революція: (матеріали до історії відновлення української державності)...», Генеральний штаб також був заснований шляхом переформування УГВК³⁰. Очолив його генерал-майор Б. Бобровський (його помічниками стали — підполковник Є. Кельчевський, який вже в лютому 1918 р. перейшов на бік армії М. Муравйова, та підполковник О. Сливинський). Начальником організаційного відділу Генерального штабу був призначений капітан О. Данченко, відділу зв'язку — полковник О. Козьма, артилерійського відділу — полковник В. Пашенко³¹. З. Стефанів у своїй роботі «Українські збройні сили 1917–1921 рр.» наводить свідчення про існування ще й наступних відділів Генерального штабу: постачання армії, який очолював підполковник В. Матяшевич, військових шкіл — генерал М. Омелянович-Павленко, загального — підполковник

²⁹ Тинченко Я. Перша українсько-більшовицька війна (грудень 1917 — березень 1918). — Київ-Львів, 1996. — С. 109.

³⁰ Велика українська революція: (матеріали до історії відновлення української державності): календар історичних подій за лютий 1917 р. — березень 1918 р. — Н.-Й., 1967. — С. 36.

³¹ Українська Центральна Рада. Документи і матеріали. — Т. 2. — К., 1997. — С. 338.

Пономаревський, військово-політичного — хорунжий Ф. Селецький, «військово-комісарського» — старшина Колос, інспекції артилерії — генерал С. Дельвіг³². Говорячи про головні труднощі, з якими довелося зіткнутися при складанні апарату військового управління, В. Іванис у дослідженні про С. Петлюру вказував, насамперед, на брак національно свідомих українських офіцерських кадрів, які, до того ж, «...були розкидані головно по фронтових частинах, підлеглих російському командуванню»³³.

Можна сказати, що формування і складання керівних органів збройних сил УНР, які, в свою чергу, були також у цей період тільки на стадії організації, проходило у дуже складних умовах внутрішніх і зовнішніх обставин, коли планувати та чітко дотримуватися схеми в роботі як окремих секретарств, так і українського уряду в цілому, було майже неможливо.

III Універсал УЦР, проголосивши Українську Народну Республіку (УНР), виклав програму політичних, соціальних та економічних реформ. Кілька рядків документу приділені військовому питанню: «Волею і іменем Української Республіки ми, Українська Центральна рада, станемо твердо на тому, щоб мир було встановлено якнайшвидше. Для того ми вживемо рішучих заходів, щоб через центральне правительство примусити і співників, і ворогів негайно розпочати мирні переговори»³⁴.

За переконанням провідників Центральної Ради право ведення переговорів про мир мав тільки загальноросійський уряд. Тому у зверненні 11 листопада військового секретаря С. Петлюри до всіх військових-українців (воно було передано до штабів фронтів, армій, корпусів і дивізій) із закликом твердо обороняти фронт і порядок, містилося повідомлення про проведення українською владою переговорів з приводу формування нового центрального уряду, до якого увійдуть представники

³² Стефанів З. Згад. праця. — С. 52.

³³ Іванис В. Симон Петлюра — президент України. — К., 1993. — С. 46.

³⁴ Українська Центральна Рада. — Т. 1. — С. 400.

УЦР та інших народів і областей Росії і яке одне й буде правочинним розпочати переговори про перемир'я³⁵.

Але під впливом обставин вже 21 листопада було вирішено вступити у переговори в справі тимчасового перемир'я від імені УНР та відрядити своїх представників на Південно-Західний та Румунський фронти. Проводити переговори планувалося у порозумінні із союзними державами, одночасно вживаючи усіх заходів до негайного створення центрального уряду³⁶.

Через 2 дні, 23 листопада, Південно-Західний та Румунський фронти були об'єднані в один Український фронт, який, однак, залишався поділеним на дві частини. Одночасно український уряд брав на себе зобов'язання по переведенню усіх українських частин інших фронтів на Український, з урахуванням загального військового стану перших³⁷. Вже 4 грудня у відозві Генерального секретаріату, підписаній В. Винниченко та С. Петлюрою, до Південно-Західного та Румунського фронтів про створення єдиного Українського фронту повідомлялось, що ГС через неспроможність російського більшовицького уряду забезпечити стабільність фронту та через загрозу його розвалу, бере на себе справу ведення переговорів про перемир'я у тісному контакті зі Ставкою верховного головнокомандуючого як технічним центром російської армії: «...Мир повинен бути встановлений негайно». Український уряд перебирав на себе функції постачання та забезпечення Українського фронту. В документі вказувалося й на підготовку реорганізації армії на демократичних принципах. До впровадження заявленої реформи мали утворитися комісаріати, яким усі військово-революційні комітети передавали свої повноваження³⁸.

Однак, події розгорталися все більш швидким темпом. Свідомо намагаючись уникнути конфлікту з новим більшовицьким урядом Росії Радою Народних Комісарів (РНК), Центральна

³⁵ Українська Центральна Рада. — Т. 1. — С. 410.

³⁶ Там само. — С. 465.

³⁷ Там само. — С. 472.

³⁸ Там само. — С. 501.

Рада неухильно втягувалася у збройний конфлікт. Після обміну низкою документів 6 грудня, згідно відомого ультиматуму РНК, Україна опинилася у стані війни з радянською Росією.

13 грудня, звітуючи УІІ сесії УЦР про діяльність Генерального секретаріату В. Винниченко відзначив, що військова справа, що є опорою державного існування, знаходиться під пильною увагою, а військове секретарство працює над формуванням української армії для забезпечення утримання Українського фронту. Він також додав, що всі українські військові, що перебувають за межами краю, повертаються в Україну і з них формуються нові частини³⁹. У резолюції УЦР по звіту ГС було підкреслено, що останній має «поклопотатись про ліквідацію конфлікту з Радою народних комісарів шляхом об'єднання сил української демократії з демократією всіх народів Росії»⁴⁰.

Вочевидь УЦР та її виконавчий орган виявилися неготовими до військової боротьби, яку їй нав'язували. І хоча був створений Український фронт та Генеральний штаб, ці зусилля не могли завадити стрімкому погіршенню військової ситуації в краї. Вже 15 грудня генеральні секретарі В. Єщенко та С. Петлюра на засіданні ГС вказували, що сил для боротьби з більшовизмом у них немає, становище з кожним днем стає все більш загрозливим і для протидії цьому явищу необхідні, перш за все, гроші, які, як висловився С. Петлюра, «треба конфіскувати ..., де б вони не були». А також виділити зі складу українського уряду групу секретарів з особливими уповноваженнями для охорони республіки⁴¹. Трохи пізніше С. Петлюра знову докладав українському урядові про брак українських частин і він змушений викликати війська з дієвої армії для охорони кордонів УНР. Військовий секретар запропонував нарешті визначитися, чи воює Українська республіка з РНК, чи ні. Його підтримав М. Шаповал, розповівши про ситуацію у Харкові, і закликав розпочати рішучу боротьбу з більшовиками, оголосив-

³⁹ Українська Центральна Рада. — Т. 2. — С. 19.

⁴⁰ Там само. — С. 34.

⁴¹ Там само. — С. 38–39.

ши Україну на військовому стані. У відповідь В. Винниченко назвав запропоновані заходи надто серйозними і вніс пропозицію запитати РНК, чи воює вона з Україною. На це М. Порш рішуче висловився в тому сенсі, що проти УНР вже виступає вороже військо і треба негайно скласти колегію по охороні України, утворити штаб та надіслати до Росії ультиматум з вимогою припинити війну та, нарешті, оповістити населення про реальний стан речей. Генеральний секретаріат ухвалив обрати особливий комітет по обороні України у складі М. Порша, С. Петлюри та В. Єщенка⁴².

18 грудня С. Петлюра пішов з посади військового секретаря. Його обов'язки було доручено виконувати М. Поршу. За докладом останнього того ж дня полковник Ю. Капкан був призначений командуючим усім українським військом у боротьбі з більшовиками, а загони вільного козацтва були передані у розпорядження військового секретарства. Генерал В. Кирей був затверджений начальником Генерального штабу і на потреби військового відомства Секретаріат дозволив асигнувати 5 млн. карбованців⁴³. На цей час, за свідченням М. Порша, українські війська були поділені на три частини: Київ та прилеглі території під командуванням генерала О. Грекова, війська на правому березі Дніпра під орудою генерала П. Скоропадського та на лівому березі — полковника Ю. Капкана.

Ще через кілька днів, 26 грудня, військовий секретар М. Порш знову повідомляв Секретаріат про стан справ на фронті і в тилу. Його інформація була невтішною — «армія з кожним днем розвалюється». Українізовані частини російського війська не виправдали покладених на них сподівань. На думку доповідача, необхідно було негайно перейти до організації власної армії за принципом добровільності та почати платити гроші за військову службу. Ця пропозиція й була ухвалена:

⁴² Українська Центральна Рада. — Т. 2. — С. 39–40.

⁴³ Там само. — С. 44–45.

«...приступити до організації добровольческої армії на платних підставах, яко начаток міліційної армії»⁴⁴.

Вже 30 грудня М. Порш представив проект формування української «міліційної» армії та основні положення по формуванню гайдамацьких корпусів, як інструкторських кадрів цієї армії. Проект в цілому був схвалений⁴⁵. Малося на увазі, що армія повинна була утворюватися за зразком міліції для оборони краю від зовнішніх ворогів. При цьому існуючі військові частини поступово демобілізувалися. Підготовлені інструктори мали розпочати роботу по формуванню окремих частин народної міліції на місцях.

Нарешті, 2 січня 1918 р. Генеральний секретаріат звернувся до солдат з оповіщенням про те, що петроградський більшовицький уряд оголосив Україні війну та висловив впевненість, що український народ знайде в собі сили протистояти контрреволюції, яку б маску вона не себе не вдягала⁴⁶.

Наступного дня М. Галаган представив Малій раді законопроект про утворення українського народного війська. Воно мало формуватися з метою оборони України від зовнішніх ворогів, для чого військовому секретарству доручалося негайно приступити до підготовки закону про народну міліцію. Але до прийняття останнього, документом передбачалося утворення штату інструкторів для проведення підготовчої роботи. Для цього інструктори об'єднувалися в окремі військові одиниці, що комплектувалися за територіальним принципом. Кадри інструкторів мали набиратися по вільному найму у трьох військових округах — Київському, Одеському та Харківському. Одночасно, згідно закону, військове секретарство мало розпочати демобілізацію, після завершення якої регулярна армія скасовувалася. Саме цим, існуючим ще на папері, кадровим (інструкторським корпусам) доручалося охорона республіки від зовнішньої агресії та охорона здобутків революції. Законопроект був ухвалений

⁴⁴ Українська Центральна Рада. — Т. 2. — С. 68–69.

⁴⁵ Там само. — С. 79.

⁴⁶ Там само. — С. 86–87.

з дрібними правками і оприлюднений 3 січня. Військо в законі називалося «народною міліцією». Окремо обумовлювалися підстави служби інструкторів усіх родів військ. Цим документом також чітко вказувалося на два головних напрямки роботи військового відомства: підготовка необхідної документації по організації української народної міліції й корпусів інструкторських кадрів; та початок демобілізації армії з її наступною ліквідацією⁴⁷.

11 січня 1918 р. УЦР оголосила свій IV-ий і останній Універсал, в якому вказувалося, що петроградський більшовицький уряд, розпочавши війну з УНР, затягує підписання мирного договору. Через те УНР оголошується незалежною самостійною державою. Раді Народних Міністрів, таку назву відтепер мав український уряд, пропонувалося вести цілком самостійні переговори про мир, без оглядки на можливе конструювання загальноросійського уряду, та твердо і рішуче взятися до боротьби з більшовиками. В документі також повідомлялось про поступову демобілізацію армію, майбутній розпуск армії та створення народної міліції, яка буде служити інтересам робітничого люду⁴⁸.

Однак, більшовицькі війська, що розпочали наступ на території України 25 грудня, все ближче підходили до Києва. Спротив українських сил був слабким, частина з них взагалі оголошувала нейтралітет. Поводження більшовицьких військ, як завойовників, врешті змусила населення розпочати оборону. Однак, як відзначає вже згадуваний вище дослідник В. Верстюк, цей спротив «мав локальний партизанський характер»⁴⁹. І зрештою, Центральна рада та український уряд змушені були залишити Київ 26 січня 1918 р.

Підписання Брестського мирного договору між країнами Четвертого союзу та УНР, його публікація 27 січня 1918 р., поклала початок новому етапу боротьби за існування Україн-

⁴⁷ Українська Центральна Рада. — Т. 2. — С. 88–91.

⁴⁸ Там само. — С. 103.

⁴⁹ Нариси історії Української революції... — С. 233.

ської Народної Республіки. Його укладення дозволило Україні вийти на арену міжнародної політики як суб'єкта права, вирішити болюче питання про замирення на фронті та підняти питання про військову допомогу з боку Німеччини та Австро-Угорщини. Воно було порушено міністром М. Поршем 30 січня. Того ж дня члени української делегації у Брест-Литовську подали спеціальне звернення з проханням допомоги. У відозві від 10 лютого 1918 р. український уряд повідомив людність краю про військову допомогу Німеччини та Австро-Угорщини, по яку звернулася Україна для боротьби з військами РНК. «Вони (тобто, іноземні війська — *О.К.*) йдуть на Україну для того, щоб знищити нелад та безладдя та завести спокій і добрий лад на нашій землі, для того, щоб дати змогу Раді народних міністрів творити велике діло — будувати самостійну Українську Народну Республіку, державу всього працюючого люду України»⁵⁰.

8 лютого німецькі війська вступили на територію України, через кілька днів теж саме зробили й частини Австро-Угорщини. І вже у перших числах березня УЦР та її уряд змогли повернутися до Києва та відновити свою діяльність.

15 лютого, у зв'язку з підписанням миру, була скасована посада головнокомандуючого Українським фронтом. Генерал Д. Щербачов звільнявся з посади, помічник командуючого Румунським фронтом і командуючий Південно-Західним також, вони залишалися у розпорядженні військового міністерства. Комісаром при німецькому головнокомандуванні було призначено О. Комірного.

Під час евакуації з Києва Центральної Ради та її інституцій, військові установи залишилися в місті, в тому числі військовий міністр І. Немоловський й Генеральний штаб. Як вказує дослідник Я. Тинченко, посилаючись на свідчення М. Порша, під час більшовицької окупації частина працівників апарату загинула⁵¹; частина — відмовилася від виконання своїх обов'язків. 30

⁵⁰ Українська Центральна Рада. — Т. 2. — С. 161.

⁵¹ Тинченко Я. Згад. праця. — С. 323.

січня рішенням РНМ міністром військових справ стає О. Жуковський, а 2 лютого замість отамана Б. Бобровського начальником Генерального штабу був призначений отаман О. Осецький. Останньому було доручено скласти Польовий похідний штаб у складі відділів: оперативного, мобілізаційного, демобілізаційного, інспекторського та пересування військ. Він був розформований 5 березня 1918 р.⁵²

Отже, після повернення до столиці України у перших числах березня 1918 р. довелося відновлювати, або ж заново створювати вищий керівний апарат. 15 березня РНМ знову слухала справу організації військового міністерства і підготовки призиву до армії, яку доповідав новий військовий міністр О. Жуковський. За його словами у цей час йшла організація усіх відділів управління міністерства, формувався технічний апарат на місцях — губерніях і повітах у вигляді губернських і повітових комендантів, які мали виконувати роботу військових комендантів з обліку військової сили. Для підготовки офіцерського корпусу мала працювати спеціальна інструкторська школа. Передбачалося, що вона випустить 1200 офіцерів. У планах було відкриття академії Генерального штабу та проведення першого українського призиву до армії на додаткову службу весною 1919 р. Ще раніше, 3 березня, за розпорядженням РНМ оперативний центр мусив бути відокремлений від міністерства військових справ. Міністр підкреслив, що робота його відомства не була спрямована на створення постійного війська і не суперечила принципу «міліційної армії». Це твердження було своєрідним реверансом у бік соціалістичних уподобань більшості членів уряду, тим більше, що активна і плідна праця нового військового міністра закладувала основи формування української армії. Після доповіді було ухвалено рішення про підготовку законопроекту по організації міністерства та військового управління, губернських й повітових комендантів та про формування нової армії⁵³.

⁵² ЦДАВО України. — Ф. 1076. — Оп. 1. — Спр. 12. — Арк. 1, 65.

⁵³ Українська Центральна Рада. — Т. 2. — С. 208.

У черговій декларації голови нового кабінету міністрів В. Голубовича (24 березня 1918 р.) відносно завдань військового відомства було чітко вказано, що воно працює над організацією саме регулярної армії на демократичних принципах, яка згодом зможе переформуватися за принципом «міліційним»⁵⁴.

Отже, протягом осені 1917 р. — зими 1918 р. УНР проходила тяжкий шлях свого становлення. Йшло поступове формування українських військових частин та апарату управління. Розпочавши свою діяльність з керування процесом українізації частин російської армії та ставлячи перед собою завдання майбутнього переходу від регулярної армії до народної міліції, міністерство військових справ під впливом соціальних, політичних та військових чинників еволюціонувало до окреслення плану створення власної української армії.

Наявні документальні матеріали не дозволяють прослідкувати сам процес складання апарату військового міністерства, але вони свідчать, що на квітень 1918 р. воно мало вже цілком визначену, досить складну структуру, і було організоване за наступним принципом. У його складі працювали три великих підрозділи — Генеральний штаб, Головний штаб та Управління постачання армії. За визначенням дослідника В. Голубко, Генеральний штаб перебирав на себе справу структурної побудови армії, Головний штаб — мав здійснювати оперативне керівництво⁵⁵.

Генеральний штаб поділявся на сім підрозділів:

- I Управління отаман-квартирмейстера з відділами — оперативним, розвідки, зв'язку, геодезичним та загальним;
- II Управління отаман-квартирмейстера; відділи — мобілізаційний, організації військової служби, служби Генерального штабу і загальний;
- Служба помічника Генерального штабу у складі відділів закордонного зв'язку та загального;
- Управління пересування військ;

⁵⁴ Українська Центральна Рада. — Т. 2. — С. 228.

⁵⁵ Голубко В. Армія Української Народної Республіки 1917–1918. Утворення та боротьба за державу. — Львів, 1997. — С. 195.

- Управління гарматного інспектора;
- Управління інспектора повітряного флоту, яке поділялося на відділи повітроплавний і головної авіації;
- Управління інспектора технічних частин з підрозділами: радіо-телеграфним, інженерним, автомобільним.

Головний штаб складався з 5 управлінь (управ):

- Шкільна з відділами: інспекторським, освітнім, господарським, загальним;
- Особистого складу — відділи: особового складу, призначень на посади, довідковий та загальний;
- Пенсійна управа у складі відділів: пенсій за військову службу, матеріальної допомоги, пенсій родинам військово-службовців і загального;
- Демобілізаційна;
- Управа помічника начальника Головного штабу з відділами архівним та загальним.

Третій великий підрозділ міністерства мав назву **«Головний начальник постачання»**. Він мав 9 управлінь:

- Управління гарматного постачання у складі відділів — гарматного, озброєння, особистого складу і загального;
- Інтендантське постачання з відділами одягу і ремонту, фінансів, технічного, продовольчого, загального;
- Технічний комітет;
- Управління ремонту армії — відділи: запасних полків, ремонту кінноти та ремонту кіннозаводства;
- Управління розташування військ з трьома відділами — земельно-господарчим, будівельним і рахунковим;
- Санітарна управа складалася з відділів: загального, господарського, особового складу, санітарно-гігієнічного, формаційного, евакуаційного та санітарно-статистичного;
- Ветеринарна управа — відділи: адміністративно-господарський, ветеринарно-санітарний, мобілізаційний, загальний;
- Головна військово-юридична управа з відділами: військово-карним, статистичним, кодифікаційним, юрисконсультським, старшого прокурора, старшого слідчого, загально-господарчим і інспекторським;

- Головна геодезична управа у складі 1-го та 2-го геодезичних загонів та відділів загального і картографічного.

Діяла канцелярія військового міністерства. Вона мала управління загальних справ з відділами: загальним, адміністративним та комендантським. Три підрозділи — видавничий, друкарський та редакційний — мало видавництво канцелярії міністерства⁵⁶.

Окремо працювали політичне управління, юридичний та господарський відділи, а також відділ по справах військової Ради.

При військовому міністерстві діяла Рада військового міністра. Її компетенція та склад були ухвалені Радою Народних Міністрів 22 квітня 1918 р. Вона визначалася як вища військова інституція по вирішенню фінансових і господарських справ міністерства; виконувала функції дорадчого органу при міністрі і працювала як інформаційний та узгоджувальний орган в межах діяльності всіх підрозділів міністерства. Розгляду військової Ради підлягали документи, що торкалися штатів, прав і обов'язків військових, а також змін у кошторисах (як збільшення, так і зменшення загальних обрахунків).

До складу Ради із вирішальним голосом входили: військовий міністр, його товариш, начальники основних управлінь та отаман корпусу, що дислокувався у Києві. З частково вирішальним голосом у Раді працювали представники міністерства фінансів, закордонних та внутрішніх справ, промисловості, шляхів, пошти і телеграфу у межах їх компетенції. Право дорадчого голосу мали представники державного контролю та члени, кооптовані самою Радою.

Скликався цей орган за розпорядженням міністра, або його товариша, а його рішення остаточно затверджувалися військовим міністром. Два рази на місяць відбувалося загальне зібрання Ради для поінформування голови міністерства про біжучу роботу підрозділів інституції та узгодження їх роботи⁵⁷.

⁵⁶ ЦДАВО України. — Ф. 1076. — Оп. 1. — Спр. 4. — Арк. 22–22 зв.

⁵⁷ Там само. — Спр. 24. — Арк. 52–57.

Технічний бік роботи Ради покладался на секретаря та двох стенографістів. Передбачалося, що секретар відає окремою канцелярією та надсилає до кодифікаційного відділу Головної військово-юридичної управи копії усіх проектів, законів та статутів, що вносяться на розгляд Ради. На початку квітня 1918 р. у канцелярії, включаючи секретаря, працювали коректор, 2 діловоди, 2 урядовця, 3 друкарки та 2 кур'єра, тобто 11 осіб⁵⁸.

З початку діяльності генерального секретарства, згодом міністерства, військових справ його очолював С. Петлюра. 18 грудня 1917 р. він подав у відставку і його обов'язки було доручено виконувати М. Поршу, який очолив військове відомство і в першому складі РНМ. У кабінеті В. Голубовича військовим міністром призначено А. Немоловського, цивільну людину. Він пробув на цій посаді не більше тижня. Його функції з 29 січня 1918 р. виконував товариш (заступник) міністра О. Жуковський, який працював на цій посаді з 8 листопада 1917 р. Після чергової реорганізації кабінету міністрів навесні 1918 р. останній став міністром військових справ. Товаришем військового міністра до 13 березня працював В. Кедровський. Він був звільнений зі служби за власним бажанням розпорядженням О. Жуковського. Замість нього 23 березня до виконання обов'язків заступника приступив отаман О. Греков. Наприкінці березня старшим і молодшим значковими при військовому міністрі були О. Базілевич та Сенюк; отаманом і старшиною для доручень працювали — П. Веселовський і Малик; значковими товариша міністра — Саєнко та Филипович⁵⁹.

Таким чином, військове відомство мало чотирьох очільників — двох членів УСДРП С. Петлюру та М. Порша, двох членів УПСР О. Жуковського та А. Немоловського. При військовому міністрі працювали помічники — ад'ютанти (значкові) та урядовці для доручень; його заступник (товариш), у розпорядженні якого також були значкові — всього 6 осіб.

⁵⁸ ЦДАВО України. — Ф. 1076. — Оп. 1. — Спр. 13. — Арк. 13.

⁵⁹ Там само. — Спр. 12. — Арк. 41, 53, 79, 81.

Великою була структура канцелярії військового міністерства. Згідно наказу О. Жуковського на початку лютого в ній формувалися три відділи — справ загальних, господарських та скарбничих. Однак, як свідчать документи, аналогічне розпорядження було видано начальником канцелярії Ковалевським ще й 20 березня. Тож можна припустити, що її організація у повному обсязі не була здійснена і відновилася навесні.

Вже у квітні місяці вона працювала у такому складі: відділи — адміністративний, загальний, комендантський, справ військової Ради канцелярії, господарський, юридичний, видавничий та скарбничий. Канцелярія мала у своєму розпорядженні гараж, при ній діяли й наступні структури: експедиція, «стіл вирізок» та їдальня. До начальника канцелярії приписувалися вартові старшини, старшина для доручень⁶⁰ та значкові: з 19 березня Пирогов й з 31 березня О. Боровицький.

Відповідно до архівних матеріалів, що збереглися не в повному обсязі, можна скласти певне уявлення про наступні підрозділи канцелярії. Видавничий відділ очолювали: В. Варницький з 8 березня, та Ф. Селецький у другій половині квітня. Останньому доручалося не пізніше 23 квітня сформувати відділ, підготувати план його діяльності та розробити штати. 27 квітня був виданий статут видавничого відділу, яким визначалося, що останній утворений з метою видання необхідної для армії наукової, популярної, перекладної літератури. Для цього він мав скласти списки видань та каталоги військових книгозбірень для козаків і старшин; видавати і замовляти фахову літературу, а також різні періодичні часописи для війська і широкого громадянства. До завдань відділу входило складання міністерської профільної бібліотеки. Передбачалося також створення при ньому постійної комісії для розгляду та ухвали до друку видань, до якої входили начальник видавничого відділу, представники від Генерального штабу, шкільної управи та канцелярії. До

⁶⁰ ЦДАВО України. — Ф. 1076. — Оп. 1. — Спр. 13. — Арк. 13.

компетенції комісії входило визначення переліку видань, на які мали обов'язково підписуватися військові частини⁶¹.

Начальник видавничого відділу безпосередньо відповідав за своєчасну розсилку видань по військових частинах і книгозбірнях та за розповсюдження продукції військового видавництва серед населення.

Завідуючим друкарнею при відділові працював В. Варницький (його помічником до 13 квітня був Крамков, котрого замінив В. Линник). У середині квітня видавництво звернулося до всіх військових установ з пропозицією взяти участь у його науковій, теоретичній праці та у справі поширення ідей творення міцної національної армії⁶².

Загальний відділ канцелярії, у складі якого була й їдальня, в основному, комплектувався протягом весни 1918 р. 10 березня помічниками начальника відділу призначалися М. Каковський, Олійник, молодшими помічниками — Г. Ткаченко та К. Ганжа. Затверджувалися на посадах діловоди, архіваріуси, перекладачі, урядовці, експедитори, друкарки — всього 33 особи. Відзначимо, що тільки двоє з них (урядовці П. Галета та Ф. Боронило) працювали у канцелярії з часу її заснування; а з лютого ще два співробітника — архіваріус Я. Васильчук і діловод С. Літовченко. У квітні місяці відділ було реформовано в управління загальних справ, очолював яке отаман Курило. Завідуючим їдальнею з березня працював Т. Дзенчук, у підпорядкуванні якого було 16 робітників — кухарів, швейцарів, оповісників, прибиральниць⁶³.

У господарському відділі канцелярії з 1 лютого по 26 березня 1918 р. були затверджені на посадах скарбників, діловодів, бухгалтерів, конторщиків, друкарів, механіків та ін. технічних працівників 22 особи.

Гаражем завідував М. Рожановський. На кінець квітня у ньому працювало 50 робітників — шофери, їх помічники, слюсарі, сторожа та ін.

⁶¹ ЦДАВО України. — Ф. 1076. — Оп. 1. — Спр. 13. — Арк. 40–41 зв.

⁶² Там само. — Спр. 44. — Арк. 41.

⁶³ Там само. — Спр. 13. — Арк. 2 зв.–3.

При канцелярії військового міністерства в лютому 1918 р. до вироблення штатів як окремий відділ працювала комендатура, очолювана Ровинським. У березні його замінив Сакало (помічник М. Писаренко). За наказом начальника канцелярії від 28 березня, до цього підрозділу призначалися діловоди, урядовці, кур'єри та інші працівники у кількості 11 осіб⁶⁴. 8 квітня були затверджені на різних посадах ще 10 осіб, в тому числі й В. Мачех — помічником начальника. У квітні комендатуру очолював Бучак, його помічниками були — В. Мачех, Боржковський та І. Нагорний. До обов'язків комендантського відділу входила пересильна частина роботи канцелярії з видачею проїзних паперів, особистих посвідчень, прав на носіння зброї. Згідно архівних документів в березні 1918 р. існувало Головне комендантське управління, яке очолював отаман Корнієнко. На жаль немає відомостей кому з керівництва військового міністерства вона підлягала і чи була вона створена внаслідок реформування комендантського відділу канцелярії.

Наприкінці березня начальник канцелярії Ковалевський зробив розпорядження до всіх голів відділів надіслати списки всіх працюючих співробітників. Через кілька тижнів, 11 квітня, ним був виданий наказ вжити заходів до повного комплектування їх штатів. Справа, вірогідно, просувалася повільно, оскільки 20 квітня він знову пропонував закінчити організацію відділів свого відомства до 25 числа⁶⁵. Отже, штати канцелярії склалися, в основному, протягом березня — квітня 1918 р. і цей процес за доби Центральної Ради так і не був завершений.

З початку існування Генерального штабу його очолював генерал Б. Бобровський, якого в січні 1918 р. замінив генерал О. Осецький. 5 березня на цю посаду було призначено полковника О. Сливинського.

Начальником І Управління отаман-квартирмейстера був генерал Л. Дроздовський, а саме управління сформоване 10 березня.

⁶⁴ ЦДАВО України. — Ф. 1076. — Оп. 1. — Спр. 13. — Арк. 3 зв.

⁶⁵ Там само. — Арк. 20, 31 зв.

Управління технічних частин (Головна інженерна управа) у квітні 1918 р. мала наступний склад. Автомобільний (у документах він ще називається самохідним) відділ мав 11 співробітників та працював під головуванням Ф. Станчулова (його попередником був полковник Завадський). У середині квітня старшині Ермолаєву було доручено скласти проект положення автомобільного відділу⁶⁶. Помічником начальника працював Є. Минде, старшинами для доручень — І. Ткаченко, О. Тимченко та М. Рожановський. У його складі були підвідділи: рахунково-контрольний (голова — з 15 березня старшина П. Шабельников, з 18 квітня — старшина Снігуровський та 12 співробітників), матеріально-технічний (з 12 березня голова — Р. Бібер та 5 співробітників), самохідний (помічники голови — В. Цецюра, Ф. Воеводський (з 12 березня) та у квітні Мясін)⁶⁷. Очолював управління отаман Матяшевич.

Військово-залізничий відділ управління технічних частин очолював С. Опацький, під його началом працював технічний підвідділ (голова — І. Павлов). Виконував обов'язки начальника загального відділу з підвідділом особистого складу Скрипниченко (квітень). Працював також відділ автомайстерень з хімічною лабораторією, якою керував М. Салатко-Петрище. Йому підлягали місцеві майстерні у Білій Церкві (начальник О. Кутько), Умані (Стебловець), Житомирі (П. Клишин)⁶⁸.

Про Управління інспектора Повітряного флоту України відомо тільки, що наказом міністра О. Жуковського 9 березня начальником управління був призначений льотчик В. Павленко⁶⁹.

5 березня Головний штаб очолив отаман О. Осецький, у квітні його замістив отаман О. Галкін (за визначенням М. Омелянвича-Павленко, досвічений штабіст). Помічником начальника з березня працював Каратієв, першим значковим — В. Радзівський, другим — П. Левинський; секретарем — О. Виговсь-

⁶⁶ ЦДАВО України. — Ф. 1076. — Оп. 1. — Спр. 5. — Арк. 15.

⁶⁷ Там само. — Арк. 11–11 зв.

⁶⁸ Там само. — Ф. 1074. — Оп. 1. — Спр. 5. — Арк. 4.

⁶⁹ Там само. — Ф. 1076. — Оп. 1. — Спр. 12. — Арк. 37 зв.

кий. При начальникові Головного штабу старшинами для доручень були С. Кузнеців та Т. Мойса (з 15 березня), юрисконсультом — І. Стріжак (з 13 березня). Комендантом Головного штабу у квітні призначений Чекмарін, скарбником — М. Непомящий, бухгалтером — Ф. Тимофієнко і зав. господарством — О. Добржанський.

При помічниках начальника Головного штабу діяли наступні підрозділи.

Загальний відділ працював під головуванням Г. Гордієнка (з 3 березня). Помічниками начальника відділу були М. Гладкий, Я. Миколаєнко (з 23 березня) та Я. Савченко (з 22 березня). Документи свідчать, що у відділі передбачалися також посади журналістів.

Архівний відділ, очолюваний Х. Хорищенко, складався з загального столу (з 15 березня завідуючий Я. Савченко) та особистого столу (з 13 березня завідуючий К. Білоконний).

Пенсійним управлінням Головного штабу управляв В. Пашенко. Під його керівництвом працювали: I відділ управління – голова Д. Третяков; II відділ — очолював Б. Бракер; у III відділі керував О. Оляк, його помічниками були з 2 квітня А. Макуха та з 3 квітня М. Бахмач.

Управління персонального складу отримало керівника 9 березня, ним став М. Удовиченко. З 18 квітня виконував обов'язки начальника полковник Д. Ярошевський. У його складі працювали чотири відділи. I відділ очолював у березні К. Руденко, згодом старшина — І. Петрушевський; помічниками голови були: з 16 квітня В. Ева, старшина С. Лемпицький, який з 19 квітня виконував обов'язки голови відділу, старшина А. Ольшевський (з 19 квітня переведений на роботу до ІУ відділу) та Ефромов (з 24 квітня).

У II відділі керували послідовно І. Петрушевський, Д. Ярошевський, з 19 квітня — осавул Каменський. Помічниками завідуючого працювали з 19 квітня — Д. Ярошевський та П. Пирогов. III відділ очолював старшина М. Токарський (спочатку він виконував обов'язки помічника голови, а з 19 квітня став голо-

вою). У IV відділі помічниками голови були старшина Харченко, та П. Черненко (з 19 квітня)⁷⁰.

В наказі по військовому міністерству від 5 березня повідомлялося, що для продовження праці по демобілізації армій Південно-Західного і Румунського фронтів, їх штабів, управлінь, установ і частин тилу у складі Головного штабу був організований спеціальний демобілізаційний відділ, виконуючим обов'язки голови якого призначений Кудря. Відтепер відділ видав всіма справами по демобілізації армії в Україні і розформуванням військових частин і установ постійної армії. Однак, проіснував він недовго, 10 квітня він був скасований і його справи передавалися до відповідних відділів Управління постачання армії⁷¹.

Головним начальником третього великого підрозділу військового міністерства — Управління постачання армії (Головний начальник постачання) — наказом від 30 січня 1918 р. було призначено Г. Адамовича, з 10 березня його замістив отаман В. Стойкин (помічник — отаман Сенча). У перших числах лютого керівник військового відомства О. Жуковський видав розпорядження про формування в управлінні трьох відділів: інтендантського, гарматного і технічного⁷².

Через місяць (10 березня) це розпорядження було продубльовано начальником постачання армії В. Стойкиним, який, повідомляючи про свій вступ на посаду, пропонував усім начальникам підлеглих йому управлінь почати формування відділів та розпочати роботу⁷³.

Штат Управління інтендантського постачання у березні 1918 р. складався з наступних відділів: продовольства — помічник голови відділу А. Волошин, з 20 квітня — В. Ключарев; одягу і ремонту (речового) — начальник старшина М. Хитро, його помічники М. Черняхівський та В. Юшкевич; технічного — голова старшина П. Брандт; рахункового — начальник старшина

⁷⁰ ЦДАВО України. — Ф. 1074. — Оп. 1. — Спр. 44. — Арк. 41.

⁷¹ Там само. — Ф. 1076. — Оп. 1. — Спр. 12. — Арк. 21; Спр. 4. — Арк. 4.

⁷² Там само. — Арк. 1.

⁷³ Там само. — Ф. 1074. — Оп. 2. — Спр. 41. — Арк. 2.

П. Краченко (з 12 березня), помічник начальника В. Маліновський, та мобілізаційно-статистичного. Працювали також юрисконсультська частина та канцелярія (помічник начальника В. Мізерницький)⁷⁴.

На кінець квітня 1918 р. при головному інтенданті мали працювати його помічник та чини до доручень (старші для особливо важливих справ й молодші)⁷⁵.

Начальником Головної геодезичної управи 8 квітня був призначений учений-геодезист отаман М. Медзевецький. Ще 10 березня пройшло призначення голів відділів: картографічного — геодезист Бражкін, 1-го геодезичного відділу — геодезист Насібов, 2-го геодезичного відділу — геодезист Сердюк, загального відділу — з 1 квітня правник П. Василевський. Завідуючий загальним складом карт став геодезист Іванів; редактором карт — геодезист Андрієв⁷⁶.

Технічне управління (або Технічний комітет), як підрозділ УГВК, був організований ще в серні 1917 р. Згідно списку його співробітників за 23 грудня (вже як відділу військового міністерства), в ньому працювало 27 осіб, серед них Ю. Бондарь — на посаді молодшого урядовця з 8 серпня, Ю. Симонів — з 28 вересня, прапорщик П. Кітновський — з 4 жовтня. 20 співробітників підрозділу були переведені на роботу до військового секретарства з різних військових частин (дивізій, полків), штабів, робітничих дружин фронту, школи хорунжих протягом листопада — грудня 1917 р. Начальником управління на той момент був Востряков⁷⁷.

З 14 лютого 1918 р. головою Головної військово-юридичної управи був призначений В. Буйницький, який до того займав посаду товариша польового прокурора при Окремій армії. Згідно наказу останнього вона розпочала роботу 20 березня⁷⁸. У складі

⁷⁴ ЦДАВО України. — Ф. 1074. — Оп. 2. — Спр. 39. — Арк. 1 зв.–3 зв.

⁷⁵ Там само. — Арк. 38 зв.–39.

⁷⁶ Там само. — Ф. 1076. — Оп. 1. — Спр. 4. — Арк. 24; Спр. 14. — Арк. 29.

⁷⁷ Там само. — Оп. 3. — Спр. 5. — Арк. 5–6 зв.

⁷⁸ Там само. — Ф. 2232. — Оп. 1. — Спр. 33. — Арк. 2.

цього підрозділу міністерства були відділи: загальний (голова — Кульчинський, з 30 березня його обов'язки виконував Орловський); юрисконсультський (голова — Ясногурський); карний (голова — Коленко); експедиторський підрозділ (голова до 7 квітня Гутман). Старшим військовим прокурором був Киркиченко⁷⁹.

Вже у квітні Головна військово-юридична управа наказом міністра О. Жуковського переформовувалася у Головне управління військово-судових справ. В. Буйницький залишався на посаді голови, його помічником ставав отаман Ясногурський, помічниками до доручень — М. Варламів та Яковлів. До цього часу в управлінні з'явилися нові підрозділи, які теж називалися управами. Головна загальна управа під началом отамана Кульчинського (його помічники — Орловський та Ненадкевич) складалася з відділів: персонального складу (начальник — отаман Решко, секретар — полковник Багнюк), господарчого (голова — отаман Загребин, помічники голови — урядовці Я. Сокіл, Пахолок, секретар — полковник Васькевич, скарбник — Лісніченко), експедиторського (помічник голови — Васильєв). Працювала законодавча управа (начальник — отаман Коленко) з відділами: карним (помічник голови — Нечаївський, секретар — полковник Іванів), процесуальним (голова — отаман Лучанінов, секретар — Іртегов), статутним (голова — отаман Богдашевський, помічник голови — Рачковський, згодом урядовець Степаненко, секретар — полковник Єгоров), кодифікаційним (голова — отаман М. Томілін, його помічники — Ходорковський і Чухрієв, секретар — полковник Ясинський). Касаційна управа на чолі з отаманом Киркиченко складалася з відділів: 1-ий — голова отаман Лазаревський, секретар полковник Янушкевич; 2-ий — голова отаман Царьков, секретар полковник Кармадій. Окремо працював юрисконсультський відділ, очолюваний отаманом Мошинським при секретарях М. Варламіві та Мустафіні.

⁷⁹ ЦДАВО України. — Ф. 2232. — Оп. 1. — Спр. 33. — Арк. 2 зв.

Всі призначення на посади відбулися протягом березня — квітня 1918 р.⁸⁰.

У підрозділі Головного начальника постачання армії працювало Санітарне управління. Це управління існувало ще у складі генерального секретарства військових справ під назвою «Генеральна військово-санітарна управа» (створена 13 грудня 1917 р.), яку до 23 березня очолював лікар Д. Одрин⁸¹. З 6 лютого, за наказом міністра О. Жуковського, це відомство очолював Я. Зозуля, з дорученням терміново скласти санітарний поїзд з наявного залізничного складу станції Сарни. З поверненням українського уряду до Києва він 4 березня передав свої функції Д. Одрині⁸². Останньому довелося відновлювати діяльність санітарної управи. На цій посаді його заступив лікар Карабай, якому доручалося організувати два відділи — медичний та ветеринарний⁸³. Для цього було асигновано 5000 карб.⁸⁴

Наприкінці березня 1918 р. у складі управління діяли відділи:

загальний — голова К. Захаренко, його помічники —

С. Ясько і В. Урбанович-Пілецький;

фармацевтичний — голова А. Майборода;

господарський відділ — голова Радченко, його помічник —

Г. Несвячений;

евакуаційно-демобілізаційний (голова П. Петровський) з підвідділом санітарно-статистичним (очолював К. Брезгун, з 21 квітня — лікар Іваницький);

санітарно-гігієнічний — голова лікар Златковський⁸⁵;

відділ персонального складу — з 21 березня голова лікар Ф. Левинський, 8 квітня начальником відділу призначено лікаря А. Іскру, його помічником - лікаря Ф. Левинського.

⁸⁰ ЦДАВО України. — Ф. 1076. — Оп. 1. — Спр. 4. — Арк. 77 зв.–78.

⁸¹ Там само. — Спр. 12. — Арк. 52.

⁸² Велика українська революція. — С. 55.

⁸³ ЦДАВО України. — Ф. 1076. — Оп. 1. — Спр. 12. — Арк. 1.

⁸⁴ Там само. — Арк. 51.

⁸⁵ Там само. — Арк. 51; Спр. 14. — Арк. 32.

Восени 1917 р. діяла Головна військово-ветеринарна управа, яка до кінця березня 1918 р. мала назву «Головний військово-ветеринарний уряд». Начальником цього управління 22 листопада 1917 р. було призначено ветеринарного лікаря К. Вротновського-Сивошапку. Його помічником 19 березня став ветеринарний лікар Ф. Клісенко (через деякий час і до 24 квітня останній працював начальником адміністративно-господарського відділу управління). Наприкінці квітня помічником голови став А. Журавель. У цей же період прийняті на роботу ветеринарні лікарі В. Панащатенко (з 30 березня став помічником голови адміністративно-господарського відділу) та М. Леонтович, а також ветеринарні фельдшери М. Коваленко, М. Тимон й Г. Непийвода⁸⁶.

Військово-ветеринарна управа мала у своєму складі такі відділи — адміністративно-господарський, обов'язки голови якого з 4 березня тимчасово виконував начальник управи; 24 квітня відділ очолив ветеринарний лікар А. Фальчевський; з 30 березня помічником голови відділу призначено лікаря В. Панащатенко. 27 березня ветеринарні лікарі Д. Затворницький та І. Селіцький (до 24 квітня виконував обов'язки голови адміністративно-господарського відділу; його замістив В. Панащатенко) очолили відповідно відділи статистичний та мобілізаційний. Їх помічниками стали Л. Невський і Д. Мацій. 22 квітня на посаду помічника голови мобілізаційного відділу призначено Н. Гончаренко⁸⁷.

Про інші підрозділи Головного управління постачання є тільки короткі відомості. Навесні 1918 р. Управління ремонту армії і державних конюшень очолював отаман Адамович. 15 квітня наказом по міністерству воно передавалося зі складу Головної управи постачання до Головного штабу військового міністерства⁸⁸. Начальником Головного управління по розташуванню військ був отаман Голубятников; Управління гармат-

⁸⁶ ЦДАВО України. — Ф. 1076. — Оп. 3. — Спр. 5. — Арк. 3–4; Оп. 1. — Спр. 12. — Арк. 48; Спр. 4. — Арк. 87.

⁸⁷ Там само. — Оп. 1. — Спр. 12. — Арк. 70.; Спр. 14. — Арк. 160–162.

⁸⁸ Там само. — Спр. 4. — Арк. 40.

ного постачання (гарматного управління) з 10 березня — отаман Пашченко.

Політичне управління до 1 квітня 1918 р. очолював Ф. Се-
лецький, його помічником був С. Колос. Воно складалося з інформаційного відділу (помічники начальника М. Каковський, П. Ганжа); організаційного — голова М. Веденський, його поміч-
ники: до 10 березня Г. Ткаченко, до 13 квітня — Гапонів-
Нестеренко⁸⁹. При політичному управлінні працювало довідкове
бюро, очолюване спочатку А. Пржигодським, з 23 березня —
В. Сухиною. Треба сказати, що штат бюро не був набраний,
принаймні, до другої половини квітня, оскільки 15 квітня В. Су-
хині доручалося укомплектувати його співробітниками⁹⁰.

Існувала також практика створення окремих комісій при
міністерстві. Так, з 16 квітня розпочинали роботу три комісії.
Комісія про пенсійний статут під головуванням отамана Ясніко-
ва (члени: отаман Кіслицин, полковники Кондра і Кохно). Комі-
сію по виробленню засад проведення військової служби очолив
отаман Кушакевич (члени: полковники М. Омелянович-Павлен-
ко, Генішта, а з 24 квітня — полковник Долінський). Комісія по
виробленню засад діловодства також складалася з чотирьох
осіб: голова отаман Терлецький, члени — полковники Лотоць-
кий, Пузницький та Голубанко⁹¹.

У цей же час при Головному штабі засновувалася постійна
комісія по справах військово-полонених. Головою її тимчасово
призначався В. Байлов, якому доручалося приступити до форму-
вання персонального складу комісії з загальним відділом та
інформаційно-статистичним бюро. Помічником голови комісії
з 22 квітня став Д. Андріюк; помічником голови загального
відділу — А. Есаул; референтом працював у комісії М. Печорин⁹².

Зрозуміло, що через брак національних військових кадрів
більшу частину командних постів займали колишні офіцери

⁸⁹ ЦДАВО України. — Ф. 1076. — Оп. 1. — Спр. 12. — Арк. 61, 86.

⁹⁰ Там само. — Спр. 4. — Арк. 42; Спр. 12. — Арк. 78; Спр. 14. — Арк. 157.

⁹¹ Там само. — Ф. 1074. — Оп. 1. — Спр. 44. — Арк. 38.

⁹² Там само. — Арк. 44.

російської армії, які мали досвід проведення бойових операцій або штабової служби. За підрахунками М. Литвина та К. Науменко протягом осені 1917 р. — весни 1918 р. на службу до української армії було прийнято 68 генералів та адміралів, більшість з яких склали українці за походженням⁹³.

Таким чином, початок складання структур військового міністерства (секретарства) було покладено у серпні 1917 р. створенням Технічного комітету. Однак, формування його як інституції було перервано з виключенням його зі складу Генерального секретаріату того ж місяця. Відновився цей процес лише з доповненням виконавчого органу Центральної Ради цілою низкою генеральних секретарств, в тому числі й секретарством військових справ на початку листопада 1917 р. Ядром апарату військового управління, як згадують учасники подій, стала вже працююча структура — УГВК. Одночасно утворювався Генеральний штаб. Розпочалася розробка документів, які визначали структуру й компетенцію військового відомства, згодом затверджені УЦР. Навесні 1918 р. найбільших зусиль по організації військового відомства доклав міністр О. Жуковський, якому довелося керувати процесом відтворення та складання важливих підрозділів інституції за новим планом. Протягом двох місяців — березня–квітня 1918 р. — вона визначилася зі своїми головними структурами, управліннями, відділами. Основні напрямки його праці було поділено між Генеральним штабом, що відповідав за військові питання в армії, Головним штабом, що опікувався, перш за все, персональним складом, та Управлінням Головного начальника постачання, яке відповідало за технічні частини та обслуговування армії. Проте, процес комплектації штатів військової інституції не був завершений. Відбувалося реформування, перейменування, доповнення цілих управлінь. Доволі часто проходила ротація та перепризначення керівного складу підрозділів відомства. Цікавими у цьому зв'язку

⁹³ Литвин М., Науменко К. Збройні сили України першої половини ХХ ст. — Львів – К., 2007. — С. 14.

є спостереження М. Омелянович-Павленко, який писав у своїх споминах, що «Головний штаб тоді уявляв собою оригінальну установу. Передовсім вражала мішанина в його особистім складі. З одного боку, тут були старшини вищої службової кваліфікації, а з другого — військові, які ніколи й нічого спільного не мали з штабною службою. Через те штабова машина «кульгала на всі чотири», а видатність її праці була значно менша, ніж вимагав час, коли вперше на Україні почали працювати над основами військової справи»⁹⁴. Для координації роботи окремих підрозділів відомства отаман О. Осецький ввів практику проведення засідань його керівного складу за участі кандидатів на високі посади у міністерстві, на яких опрацьовувалися питання теоретичного та організаційного характеру. За свідченнями згаданого вище М. Омеляновича-Павленка, такі збори на кінець квітня стали систематичними й «... підготовка по будівництву української армії наближалася до кінця»⁹⁵. На початок травня планувався початок практичної роботи новопризначених військових чинів безпосередньо на місцях дислокації українських частин.

Отже, можна сказати, що на кінець квітня 1918 р. військове міністерство знаходилося на стадії активного впорядкування та налагодження своєї роботи, яка продовжилася з певними змінами за часів гетьмана П. Скоропадського.

⁹⁴ Омелянович-Павленко М. Спогади командарма (1917–1920): Документально-художнє видання. — К., 2007. — С. 86.

⁹⁵ ЦДАВО України.— Ф. 1074. — Оп. 1. — Спр. 44. — С. 87.